

Anda-Lucia SPÂNU

REPREZENTĂRI GRAFICE ALE ORAȘELOR ÎNTRE REAL ȘI IMAGINAR

Ce este real și ce este imaginar în reprezentările grafice¹ ale orașelor? În paginile următoare încercăm o variantă de răspuns la această întrebare.

Delimitarea realului de ceea ce este produs al imaginației este una dintre cele mai mari probleme ale celor care se ocupă de imaginile istorice ce înfățișează orașe. Pentru a reuși acest demers, de multe ori trebuie stabilite granițele cronologice, întotdeauna elastice, uneori chiar și cele geografice, dintre real și imaginar. Și mai ales este necesar un răspuns la două întrebări ce apar în mod firesc: „de ce o anumită imagine este conformă realității?” și „de ce autorul ei s-a mulțumit să-și imagineze ceea ce a reprezentat?”.

Imaginea lasă frâu liber interpretării, cel care o privește vede în ea ceea ce dorește. Astfel, aceleași gravuri se pot găsi de la o pagină la alta, de la un text la altul, de la un tipograf la altul², legendele care le însoțesc spunând, de fiecare dată, altceva.

În secolul al XV-lea începe tipărirea cărților ilustrate în diferite țări europene, în 1493 fiind publicată, la Nürnberg, *Liber Chronicarum*³, în varianta latină, sau *Weltchronik*, în varianta sa germană, a lui Hartmann Schedel, tipărită de Antonius Koberger, care a rămas până astăzi una dintre cele mai bogat ilustrate cărți care au existat vreodată. Fiecare dintre xilogravurile acestei cărți a fost însă folosită de câte 8–9 ori, cu legende diferite, lucru valabil și pentru vederile orașelor⁴ (*Fig. 1*). Faptul că aceeași imagine este folosită pentru a înfățișa orașe diferite, din Europa și chiar Asia, ne duce la concluzia că nici editorul și nici publicul nu erau preocupați dacă legendele spun sau nu adevărul. Tot ce se aștepta de la aceste imagini era să atragă cititorului atenția că ele înfățișau niște orașe.⁵

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, reprezentările orașelor au început să fie utilizate pentru a ilustra cărțile științifice, descrierile cosmografice, întocmite cu scopul de a prezenta lumea cunoscută până atunci.⁶ Dacă la începutul secolului caracteristice erau reprezentările simbolice, schematice ale orașelor transilvane – ca cele din hărțile lui Johannes Honterus (1532), Sebastian Münster (1544), sau Wolfgang Lazius (1556)⁷ –, începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, continuând mai ales în secolul al XVII-lea, apar și o serie de descrieri geografice și istorice ale unor anumite zone, completate de obicei cu schițe, desene, gravuri, planuri, reprezentând și cele mai importante orașe, cetăți, fortificații⁸.

¹ Prin reprezentări grafice ale orașelor înțelegem grafica documentară (sau izvoarele istorice vizuale) care înfățișează imagini totale sau parțiale ale unor orașe. Aceasta include desene, gravuri mono- și policrome (indiferent de suportul pe care au fost realizate), acuarele sau alte genuri ale picturii.

² Albert Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 159.

³ Cu titlul ei întreg, *Registrum hujus operis libri cronicarum cum figuris et imaginibus ab initio mundi*, vezi Victor H. Adrian, *Vedute europene*, Editura Meridiane, București, 1982, p. 5.

⁴ *Ibidem*.

⁵ E. H. Gombrich, *Artă și iluzie*, Meridiane, 1973, p. 102.

⁶ Magdalena Bunta, *Clujul medieval în gravuri*, în „Acta Musei Napocensis”, XI, 1974, p. 185.

⁷ Pentru informații amănunțite vezi *Siebenbürgen auf alten Karten*, bearbeitet von Hans Meschendörfer und Otto Mittelstrass, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Heidelberg, 1996.

⁸ Magdalena Bunta, *op. cit.*, p. 185.

Deși în cazul României nu există documente care să ne ofere certitudini, se poate presupune că, încă din secolul al XVI-lea, uneori, călătorii străini care ne-au vizitat au fost însoțiți de către artiști, desenatori și gravori, care au immortalizat pe hârtie locurile străbătute (*Fig. 2*), majoritatea autorilor acestor imagini rămânând însă, pentru noi, necunoscuți. De cele mai multe ori însă, artistul nu se deplasa „la fața locului“, bazându-se doar pe descrieri și pe imaginație atunci când înfățișau anumite locuri.

Din secolul al XVII-lea avem mai multe documente grafice. S-a considerat că multe dintre gravurile aceluși secol (*Fig. 3–4*) includ, alături de exagerările specifice epocii, și o serie de informații reale.⁹ Fără a exclude posibilele excepții, considerăm că reprezentările orașelor noastre, realizate în acel secol, ca și cele anterioare, de altfel, sunt rezultatul folosirii imaginației pentru înfățișarea unui anumit loc.

În secolul al XVIII-lea lucrurile nu se schimbă prea mult în privința reprezentărilor grafice ale orașelor românești, beneficiem doar de un număr mai mare de imagini (*Fig. 5–6*). Prezența legendei la unele dintre aceste imagini a fost considerată o garanție că nu poate fi vorba de un peisaj imaginar, ci că autorul lor, pe lângă faptul că a dispus de date concrete, a ținut să le redea cât mai exact.¹⁰ Deși legendele foarte amănunțite dau multor gravuri de atunci impresia unor adevărate cronici, care ar trebui să certifice autenticitatea imaginii reprezentate, ele nu fac altceva decât să furnizeze date asupra unor evenimente, de cele mai multe ori reale, dar care nu s-au desfășurat neapărat pe fundalul respectiv sau care arăta în realitate diferit de modul în care a fost reprezentat.¹¹

Reprezentările grafice ale orașelor noastre, din secolele XV–XVIII, au fost realizate, în marea lor majoritate, de către călători veniți din Occident (sau de anumiți artiști, la cererea acestora). Pentru a putea desena un loc necunoscut lor (pe care îl aveau în fața ochilor sau pe care și-l imaginau), acești artiști trebuiau mai întâi să îl înțeleagă, să îl încadreze între niște limite cunoscute, în cadrul stereotipurilor mentale proprii.¹² Modalitatea de a face acest lucru era aceea de a adapta o schemă tipică de oraș, cunoscută deja, căreia i se adăugau un număr de trăsături distinctive, suficiente pentru ca orașul astfel rezultat să poată fi acceptat (sau chiar recunoscut)¹³ de către eventualii privitori ai imaginii.

Mai mult, aceste imagini erau destinate celor rămași acasă, care nu au văzut și, probabil, nu aveau să vadă niciodată locurile respective, dar recunoșteau în ele ceea ce ei defineau prin termenul de „oraș“. Acesta este motivul pentru care orașele din spațiul actualei României, reprezentate de artiștii acelor secole, arătau ca cele occidentale. Din acest motiv imaginile capitalelor Țărilor Române, sau ale altor orașe din spațiul lor, nu sunt decât adaptări ale unor orașe medievale apusene. Acest lucru este valabil și pentru vederi ale orașelor Transilvaniei, care însă corespund, din punctul de vedere al aspectului, realității occidentale.¹⁴

Dacă majoritatea imaginilor din secolele XV–XVIII erau vederi generale, reprezentând orașele românești ca un ansamblu, începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea sunt înfățișate doar unele aspecte ale acestora. Chiar și puținele vederi generale realizate în acel secol dau o atenție

⁹ Florența Ivaniuc, *Peisajul românesc în gravura universală din secolele XVI–XVIII: între realitate și convenție*, în *Romania and Western Civilization. România și civilizația Occidentală*, Iași, 1997, p. 74.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Anda-Lucia Spânu, *Reprezentări grafice ale orașelor din România. Secolele XV–XVIII. Caracteristici*, în „*Historia Urbana*“, IX, nr. 1–2, 2001, p. 83.

¹² E. H. Gombrich, *op. cit.*, p. 104.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Andrei Cornea, *De la portulan la vederea turistică. Ilustratori străini și realități românești în secolele XVIII–XIX*, Editura Sport-Turism, București, 1977, p. 38.

deosebită detaliilor. Majoritatea reprezentărilor grafice ale orașelor din secolul al XIX-lea au această caracteristică.

Apare și un alt element nou, în legătură cu artiștii-autori ai acestor reprezentări. Dacă autorii imaginilor de orașe din secolele anterioare erau majoritatea anonimi și, de cele mai multe ori, se mulțumeau să copieze reprezentări mai vechi¹⁵, cei din secolul al XIX-lea sunt mai toți pictori de profesie, sau cel puțin artiști amatori¹⁶.

Secolul al XIX-lea, unul deosebit de complex, a însumat evenimente și fenomene politice și economice care au modificat radical aspectele sociale și mai ales cele ce țin de viața culturală. În acest secol, artiștii nu mai produc exclusiv pentru elite. Arta „coboară în stradă” datorită creșterii nivelului de instruire al publicului, iar negustorii de artă își extind considerabil piața.¹⁷

Acum stampa este considerată arta oamenilor modești, a micilor burghezi, a țăranilor și a proletarilor. Stampele sunt primele produse populare ale artei figurative, la un preț relativ modest.¹⁸ Datorită reproducerii mecanice, nu mai este vorba de o operă de artă unică, natura raporturilor dintre artist și public fiind din ce în ce mai personală, iar arta, prin stampele vândute în număr din ce în ce mai mare, devine o marfă.¹⁹

Datorită dezvoltării tehnicii gravurii și a posibilităților de multiplicare tipografică, încă din secolul al XVIII-lea, călătorii epocii romantice, o dată întorși acasă, își vor publica impresiile apelând din plin (pe lângă text) și la imagini. Pentru că, – ne spune cel mai bine Marian Popa –, atunci „când călătorul nu crede în posibilitățile cuvântului în fixarea peisajului, el recurge la desen, pe care-l poate executa el însuși sau un pictor angajat în acest scop” deoarece romantismul dă „posibilitatea de a porni în ilustrare de la un text dat, sau invers, de a ilustra un desen printr-un text”²⁰.

Peisajul renaște acum și o dată cu el și imaginile urbane, ce prezintă unele particularități interesante. Artistul nu mai era interesat să reprezinte cât mai fidel și mai detaliat scenele urbane, ca în secolele anterioare, ci încerca să surprindă „valențele picturale ale arhitecturii”²¹.

Dacă, în mai puținele reprezentări parțiale de orașe ale secolelor anterioare, artiștii înfățișau construcțiile în cele mai mărunte amănunte (chiar dacă acestea nu corespundeau întocmai celor reale), la mijlocul secolului al XIX-lea accentul se punea pe alegerea acelor detalii care se pretau cel mai bine reprezentării picturale²², ținându-se cont, de cele mai multe ori, de respectarea realității.

Imaginile redau doar părți de oraș, unele înfățișând monumente reprezentative din punct de vedere politic, social sau cultural, importanța detaliilor arhitecturale fiind în acest caz evidentă, altele prezentându-ne locuri anonime ale orașelor, pline de viață, nici în acest caz nefiind uitate amănuntele legate de arhitectura specifică a locului (*Fig. 7–10*).

Imaginile-document, reprezentările grafice ale orașelor, ne ajută să ne imaginăm, să reconstituim viața urbană, în diferitele etape ale istoriei. Din secolul al XV-lea orașele sunt consemnate pictorial în desene, gravuri, picturi și imprimate (stampe, printuri). Acestea sunt surse foarte utile pentru istoria socială și culturală, descriind fenomene ce puteau fi prea efemere pentru a fi păstrate în alte surse documentare, cum ar fi: înfățișarea populației diferitelor clase sociale, ce purtau

¹⁵ Anda-Lucia Spănu, *loc. cit.*, p. 83–89.

¹⁶ Andrei Cornea, *op. cit.*, p. 65.

¹⁷ *Istoria Europei*, coordonatori Jean Carpentier și François Lebrun, București, Humanitas, 1997, p. 335–336.

¹⁸ Victor H. Adrian, *op. cit.*, p. 20.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Marian Popa, *Călătoriile epocii romantice*, Editura Univers, București, 1972, p. 349.

²¹ Dan Păcurariu, *Arhitectura în viziunea pictorilor*, Editura Albatros, București, 1990, p. 136.

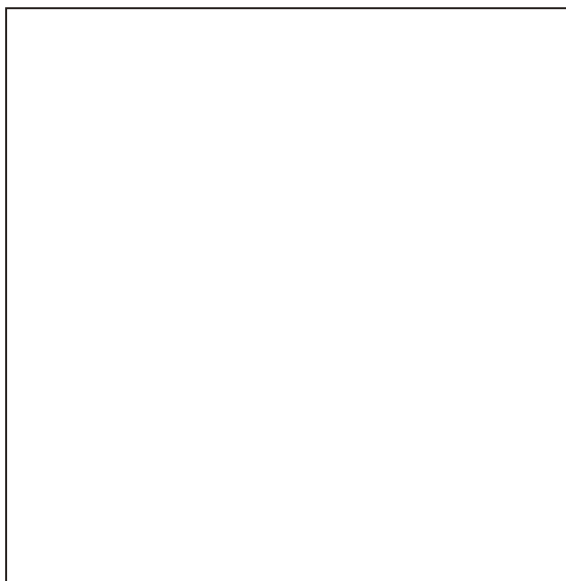
²² *Ibidem*, p. 137.

aceștia la biserică sau la piață, viața vie și colorată a străzii, formele de amuzament din diferite perioade.²³

Imaginile au fost un instrument excelent de informare și documentare. Ele ilustrau evenimentele politice, consacrau celebritatea personajelor, aspectul localităților apropiate sau depărtate. Ele au secolat știința și tehnica în cazurile atât de frecvente când desenul spune mai mult decât cuvântul.²⁴ Și, cum spunea Henri Focillon, acest fel de reprezentări, care constituie o curiozitate pentru amatori, au pentru cei care le studiază o semnificație mult mai profundă.²⁵

Atunci când se utilizează astfel de imagini trebuie să se țină însă seama de faptul că ilustrațiile sunt subiective, înregistrând un anumit punct de vedere, și că anumite elemente pot fi omise sau exagerate, de către artist, în funcție de impactul dorit. De aceea trebuie luate precauții în evaluarea detaliilor tuturor stampelor și desenelor. Licența artistică este, de asemenea, o realitate. Scara diferitelor elemente ale unei imagini este adesea incorectă: mărimea relativă a unui subiect poate fi datorată mai mult importanței acestuia decât mărimii reale, ca în cazul castelelor și bisericilor din desenele timpurii.²⁶

Ilustrații

Fig. 1: *Walachia* (în *Liber Chronicarum*, Nürnberg, 1493), după Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, Editura Ion Creangă, București, 1981, p. 26.

---

²³ Riounach Ni Néill, *Paintings, Prints, Drawings and Photographs*, în *Irish Towns: A Guide to Sources*, edited by William Nolan and Anngret Simms, Geography Publications, [1998], p. 41.

²⁴ Victor H. Adrian, *op. cit.*, p. 21.

²⁵ Henri Focillon, *Viața formelor*, Editura Meridiane, București, ediția a II-a, 1995, p. 74.

²⁶ Riounach Ni Néill, *op. cit.*, p. 41.

Fig. 2: *Clavdiopolis* (Georg Hoefnagel, secolul al XVI-lea), după *Călători străini despre țările române*, VI, Editura Enciclopedică, București, 1976, il. 45.

Fig. 3: *Groswardein* (Gaspar Bouttats, secolul al XVII-lea), după *Țările române văzute de artiști străini. Stampe din colecțiile Dd. Adrian C. Corbu și Dr. Mircea Petrescu*, Catalog de Expoziție, Muzeul Toma Stelian, București, 1935, il. 50.

Fig. 4: *Temeswar* (Gaspar Bouttats, secolul al XVII-lea), după *Călători străini ...*, VII, il. după p. 96.

Fig. 5: *Intrarea mareșalului principe de Saxa-Coburg în București ..., la 11 noiembrie 1789* (Paulus Petrisch), după Adrian C. Corbu, Horia Oprescu, *Bucureștii vechi. Documente iconografice. Vederi – Scene Pitorești – Tipuri și Costume – Scene Istorice (secolele XVII, XVIII, XIX)*, Atelierele Cartea Românească, București, [1936], planșa 11.

Fig. 6: *Mănăstirea Mihai-Vodă la 1794* (Luigi Mayer), după Adrian C. Corbu, Horia Oprescu, *op. cit.*, planșa 2.

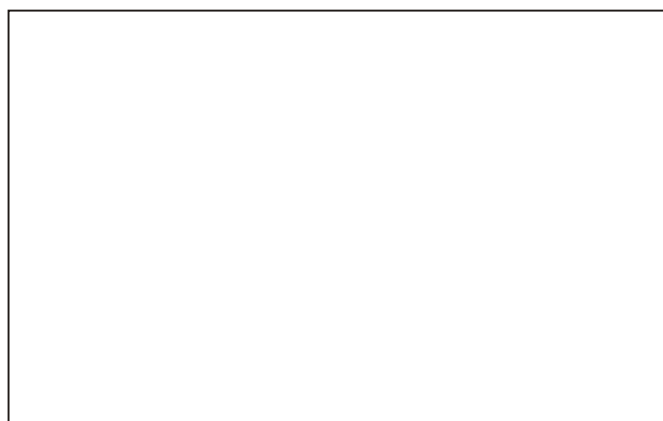
Fig. 7: *Nuntă la Orșova* (William Henry Bartlett, 1848), după Adrian-Silvan Ionescu, *Artă și document. Arta documentaristă în România secolului al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 1990, planșa 27.

Fig. 8: Biserica și hanul Sf. Gheorghe-Nou din București (Michel Bouquet, 1841), după Adrian C. Corbu, Horia Oprescu, *op. cit.*, planșa XXI/2.

Fig. 9: Vederea Mitropoliei din Iași (J. Rey, 1845), după Adrian-Silvan Ionescu, *op. cit.*, planșa 51.

Fig. 10: Zi de târg la București (Michel Bouquet, 1848) după George Oprescu, *Țările Române văzute de artiști francezi (sec. XVIII și XIX)*, Editura Cultura Națională, 1926, planșa XVIII.